

MAHDUMI A’ZAMNING ASARLARIDA BAG’RIKENGLIK VA GLOBALLASHUV SHAROITIDA YOSHLAR MA’NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY KONSEPTUAL ASOSLARI VA NEOJADIDCHILIK PARADIGMASI

Uraqov Nodirbek Boboqulovich

Samarqand Agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti

Raqamli texnologiyalar, turizm va gumanitar fanlar kafedrası assistenti

E-mail: u-nodirbek@yandex.com

Tel: +998 946123479

ORCID: 0009-0006-0763-8279

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22297658>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo tasavvuf maktabining yirik namoyandasi Mahdumi A’zam (Sayyid Ahmad Xojagi Kosoniy) asarlaridagi bag’rikenglik g’oyalari, insonparvarlik tamoyillari va nafs tarbiyasi masalalari bugungi globallashuv va mafkuraviy tahdidlar sharoitida yoshlar ma’naviyatini shakllantirishning konseptual asoslari sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, Mahdumi A’zam ma’naviy merosining “Yangi O’zbekiston” uchinchi Renessans poydevorini yaratishda neojadidchilik paradigmasi hamda zamonaviy tarbiya tizimi bilan uzviy bog’liqligi falsafiy jihatdan yoritilgan. Tadqiqot yakunida yoshlar ma’naviyatsizligiga qarshi kurashishda tasavvufiy gumanizmdan foydalanish bo’yicha amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so’zlar: Mahdumi A’zam, bag’rikenglik, globallashuv, yoshlar ma’naviyati, neojadidchilik paradigmasi, Yangi O’zbekiston, nafs tarbiyasi, ma’naviy-ma’rifiy siyosat.

Abstract: This article analyzes the ideas of tolerance, humanistic principles, and the education of the soul (nafs) in the works of Mahdumi Azam (Sayyid Ahmad Khojagi Kosoni), a prominent representative of the Central Asian Sufi school, as conceptual foundations for shaping youth spirituality in the context of modern globalization and ideological threats. Furthermore, the philosophical connection of Mahdumi Azam’s spiritual heritage with the modern education system and the paradigm of neo-Jadidism in creating the foundations of the Third Renaissance in “New Uzbekistan” is highlighted. At the end of the research, practical suggestions and recommendations on utilizing Sufi humanism in countering the spiritual vacuum among youth are presented.

Keywords: Mahdumi Azam, tolerance, globalization, youth spirituality, neo-Jadidism paradigm, New Uzbekistan, soul education, spiritual and educational policy.

Аннотация: В данной статье анализируются идеи толерантности, гуманистические принципы и вопросы самообразования (воспитание нафса, эго) в трудах крупнейшего представителя среднеазиатской суфийской школы Махдуми Аъзама (Сайид Ахмад Ходжаги Косани) как концептуальные основы формирования духовности молодежи в условиях современной глобализации и идеологических угроз. Также философски освещается

взаимосвязь духовного наследия Махдumi Аъзама с парадигмой неомодернизма (неоджадизм) и современной системой воспитания в контексте создания фундамента Третьего Ренессанса в «Новом Узбекистане». В завершение исследования выдвинуты практические предложения и рекомендации по использованию суфийского гуманизма в борьбе против духовного кризиса среди молодежи.

Ключевые слова: Махдumi Азам, толерантность, глобализация, духовность молодежи, парадигма неомодернизма (неоджадизм), Новый Узбекистан, самообразование, духовная и образовательная политика.

Bugungi shiddatli globallashuv, raqamli transformatsiyalar va intellektual texnologiyalar asrida yosh avlod dunyoqarashini milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida shakllantirish strategik vazifalardan biriga aylandi. Globallashuv jarayonlari insoniyatga ulkan axborot va texnologik imkoniyatlar taqdim etish bilan bir qatorda, “ommaviy madaniyat”, ma’naviy nigilizm, iste’molchilik kayfiyati hamda yoshlar ongini manipulyatsiya qilishga qaratilgan mafkuraviy xurujlarni ham jadallashtirmoqda. Bunday murakkab sharoitda mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish sari dadil qadam tashlayotgan Yangi O‘zbekiston davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi - yuksak ma’naviyatli, vatanparvar va bag‘rikeng yoshlarni tarbiyalashdan iboratdir. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Ma’rifatparvar ajdodlarimiz - jadidlarning g‘oyalari va dasturlari Yangi O‘zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan uzviy bog‘lanib ketgan” [1, 45-b.]. Ushbu ma’naviy uzviylikni va neojadidchilik paradigmasini chuqurroq anglash uchun biz nafaqat XX asr boshi jadidlar merosiga, balki ularning g‘oyaviy ildizi bo‘lgan tasavvuf falsafasi, xususan, Naqshbandiya tariqatining yirik mutafakkiri Mahdumi A‘zam (Sayyid Ahmad Xojagi Kosoniy, 1461–1542) merosiga murojaat qilishimiz lozim. Mahdumi A‘zamning “Asror un-nikoh”, “Risoi tanbeh as-salotin”, “Ganjnoma”, “Risoi vujudiya” kabi 30 dan ortiq risolalarida bayon etilgan komil inson, ma’naviy poklik, ijtimoiy adolat va bag‘rikenglik g‘oyalari bugungi kun yoshlarining mafkuraviy immunitetini mustahkamlashda zamonaviy konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mahdumi A‘zam merosida diniy-falsafiy bag‘rikenglik va insonparvarlik tamoyillariga nazar solsak, Mahdumi A‘zam tasavvuf falsafasini faqatgina uzlat va

tarkidunyochilik deb bilgan qarashlarga chek qo'yib, uni ijtimoiy hayot, mehnat va ma'naviy barkamollik bilan uyg'unlashtirgan mutafakkirdir. Uning bag'rikenglik (tolerantlik) konsepsiyasi "Vahdat ul-vujud" falsafasi va Naqshbandiyaning "Dil ba yoru dast ba kor" (Ko'ngil Allohda, qo'l mehnatda) shioriga tayanadi. Mutafakkir asarlarida inson, uning dini, irqi yoki ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, ilohiy mavjudot va e'zozga loyiq zot sifatida talqin etiladi. Mahdumi A'zam o'zining "Risolai vujudiya" asarida yozadi: "Olamdagi barcha mavjudotlar Haq taoloning tajalliysidir. Shunday ekan, har bir insonga mehr ko'zi bilan qaramoq, uning xatolarini kechirmoq va qalbini og'ritmaslik har bir solih bandaning burchidir" [2, 18-b.]. Ushbu yondashuv zamonaviy tolerantlik tamoyillarining o'rta asrlardagi yuksak ko'rinishidir. Globallashuv sharoitida dunyoda radikalizm, ksenofobiya va diniy murosasizlik xavfi ortib borayotgan bir vaziyatda, yoshlar ongiga ushbu bag'rikenglik falsafasini singdirish lozim. Mahdumi A'zam insonlarni guruhlariga ajratishni qoralaydi va barcha ixtiloflarni ma'rifat va o'zaro tushunish orqali hal etishga chaqiradi.

Sayyid Ahmad Xojagi Kosoniy asarlarida **globallashuv sharoitida yoshlar ma'naviyatini shakllantirishning konseptual asoslari hamda nafs tarbiyasi** quyidagicha izohlanadi. Bugungi axborotlashgan jamiyatda yoshlar ma'naviyatiga tahdid solayotgan eng katta xavflardan biri – cheksiz moddiy ehtiyojlar ketidan quvish, ya'ni "iste'molchilik madaniyati" dir. Mahdumi A'zam o'z risolalarida inson ma'naviy tanazzulining bosh omili sifatida nafsni ko'rsatadi va uni jilovlashning ilmiy-amaliy usullarini bayon etadi. Mutafakkir "Risolai tanbeh as-salotin" (Hukmdorlarga tanbeh) va "Ganjnoma" asarlarida nafs tarbiyasini nafaqat shaxsiy barkamollik, balki ijtimoiy barqarorlikning kafolati deb biladi [3, 54-b.]. Uning fikricha, nafsini tarbiya qila olmagan yoshlar jamiyat uchun xavfli kuchga aylanadi. Globallashuv davrida internet tarmog'i orqali tarqalayotgan yot g'oyalar va axloqsizlik viruslariga qarshi eng samarali qalqon – bu ichki intizom va ma'naviy immunitetdir. Mahdumi A'zam tavsiya etgan "hush dar dam" (har bir nafasdan ogoh bo'lish), "nazar bar qadam" (har bir qadamni o'ylab bosish) tamoyillari bugungi kunda yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilishda "axborot gigiyenasi" va "tanqidiy fikrlash" ko'nikmalarini shakllantirishning fundamental asosi bo'la oladi.

XX asr boshidagi jadidlar (Mahmudxo’ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va boshqalar) o’z islohotchilik harakatlarida ma’rifat, ilm-fan va milliy o’zlikni anglash g’oyalari ilgari surgan edilar. Bugungi kunda Yangi O’zbekistonda shakllanayotgan **neojadidchilik paradigmasi** ushbu g’oyalarni zamonaviy bosqichda, ya’ni ilm-fanni raqamlashtirish, innovatsion iqtisodiyotni barpo etish va erkin fuqarolik jamiyatini qurish kontekstida qayta jonlantirmoqda. Jadidlar falsafasining ma’naviy manbalarini o’rganganimizda, ular bevosita Mahdumi A’zam kabi mutafakkirlarning ijtimoiy-faol tasavvuf qarashlaridan oziqlanganini ko’ramiz. Mahdumi A’zam o’z davrida ilm o’rganish, halol mehnat qilish va ijtimoiy hayotda faol bo’lishni ibodat darajasiga ko’targan. Uning fikriga ko’ra: “Tarkidunyochilik qilib, burchakda o’tirish komillik emas. Haqiqiy er kishi - jamoat ichida bo’lib, xalqqa xizmat qilgan, o’z mehnati bilan rizq topgan kishidir” [4, 32-b.]. Ushbu g’oya bugungi kunda yoshlar o’rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish, hunar o’rganish va innovatsion g’oyalarni qo’llab-quvvatlash bo’yicha amalga oshirilayotgan davlat siyosatiga to’liq hamohangdir. Neojadidchilik paradigmasi doirasida Mahdumi A’zam merosi yoshlarni dunyoviy ilm-fan bilan birga yuksak axloq egasi qilib tarbiyalashda muhim metodologik manba hisoblanadi. Mahdumi A’zamning “Risoi vujudiya” va “Risoi odob us-solikin” asarlarida inson markaziy obyekt sifatida talqin etiladi. Bugungi globallashuv sharoitida yoshlar duch kelayotgan eng katta xavf - bu shaxsiyatning “yuvilib ketishi” yoki o’zlikni yo’qotishdir. Mahdumi A’zam insonni “Olamning xulosasi” (Zubdat ul-olam) deb ataydi. Uning fikricha, inson o’zining ilohiy mohiyatini anglagan taqdirdagina tashqi buzg’unchi ta’sirlarga qarshi tura oladi. Mutafakkir ta’limotida insonning ma’naviy darajasi to’rt bosqichli takomil jarayonidan o’tadi:

1. **Nafsi amora** (yomonlikka buyuruvchi nafs) – bugungi kunda bu bosqich yoshlar o’rtasidagi iste’molchilik madaniyati va virtual qaramlikka qiyoslanadi.
2. **Nafsi lavvoma** (malomat qiluvchi nafs) – o’zini tahlil qilish va tanqidiy fikrlash [2, 45-b.].
3. **Nafsi mulhima** (ilhomlangan nafs).
4. **Nafsi mutmainna** (orom topgan nafs) – komillik darajasi.

Globalashuv sharoitida yoshlarni birinchi bosqichdan ikkinchi va uchinchi bosqichga o'tkazish - zamonaviy pedagogikaning ham bosh vazifasidir. Mahdumi A'zam "Zubdat us-solikin" asarida inson o'z nafsini jilovlashi uchun "Xilvat dar anjuman" (Jamoat ichida xilvatda bo'lish) tamoyiliga amal qilishi shartligini uqtiradi. Bu tamoyil neojadidchilik paradigmasida quyidagicha talqin qilinadi: yoshlar zamonaviy texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va global axborot oqimi ichida bo'la turib, o'zining milliy qiyofasi va axloqiy prinsiplarini saqlab qolishi lozim.

Mahdumi A'zam o'z davrining ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarini bartaraf etishda "Sulhi kull" (Umumiy tinchlik) g'oyasiga yaqin yondashuvlarni ilgari surgan. Uning "Asror un-nikoh" risolasi faqatgina oilaviy munosabatlar emas, balki jamiyatning turli qatlamlari, turli e'tiqod vakillari o'rtasidagi ma'naviy rishtalar haqidadir. Mufakkirning bag'rikenglik falsafasi quyidagi uchta ustunga tayanadi:

- **Murosa (Tolerantlik):** Boshqalarning fikriga hurmat bilan qarash. Mahdumi A'zam yozadi: "Agar sen Haqni izlayotgan bo'lsang, hech bir ko'ngilni og'ritma, zero ko'ngil – Haq taoloning tajalligohidir" [3, 72-b.].
- **Saxovat (Ma'naviy ochiqlik):** Bilim va ma'rifatni boshqalar bilan baham ko'rish.
- **Adolat:** Jamiyatda muvozanatni saqlash.

Bugungi Yangi O'zbekistonda 130 dan ortiq millat va elat vakillarining hamjihatlikda yashashi Mahdumi A'zam orzu qilgan ma'naviy birdamlikning amaliy ifodasidir. Neojadidchilik paradigmasi ushbu tarixiy bag'rikenglikni zamonaviy huquqiy va demokratik tamoyillar bilan boyitishni nazarda tutadi. Neojadidchilik — bu shunchaki o'tmishni qo'msash emas, balki jadidlarning ma'rifatparvarlik g'oyalarini bugungi innovatsion va texnologik talablarga moslashtirishdir. Mahdumi A'zam merosi bu jarayonda "**Ma'naviy filtr**" vazifasini o'taydi. Jadidlar rahnamosi Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat masalasidir" degan o'tkir fikri bevosita Mahdumi A'zamning "Risolai tanbeh as-salotin" asaridagi jamiyatni ma'naviy isloh qilish g'oyalari bilan bog'lanadi [4, 15-b.].

Mahdumi A'zam va Neojadidchilikning umumiy nuqtalari:

1. **Amaliy sohibqironlik:** Faqat nazariya emas, balki amaliy natijaga (kasb-hunar, ilm) e’tibor berish.
2. **Ijtimoiy mas’uliyat:** Shaxs faqat o’zi uchun emas, balki millat va davlat istiqboli uchun qayg’urishi shart.
3. **Dunyoqarash kengligi:** Mahdumi A’zam kabi dunyo ilmlarini va diniy ilmlarni uyg’unlashtirish (Sintetik bilim).

Mahdumi A’zamning “Ganjnoma” (Xazina kitobi) asari yoshlar uchun o’ziga xos ma’naviy yo’riqnomadir. Mutafakkir bu asarda haqiqiy boylik - bu oltin yoki kumush emas, balki **“Ilm, Hilmlar va Amaldir”** deb ta’kidlaydi.

- **Ilm** — bugungi tilda bu intellektual salohiyat va kreativlik;
- **Hilmlar** — hissiy intellekt (EQ) va stressga chidamlilik;
- **Amal** — nazariy bilimlarni amaliyotga, startaplarga va ijtimoiy loyihalarga tatbiq etishdir.

Globalashuv davrida yoshlar virtual xazinalar (kriptovalyutalar, raqamli aktivlar) ketidan quvayotgan bir paytda, mutafakkirning “Ma’naviy xazina” haqidagi o’gitlari ularning hayotiy prioritetlarini to’g’ri belgilashga yordam beradi.

Mahdumi A’zam asarlaridagi g’oyalarni zamonaviy fanlararo yondashuv (interdisciplinary approach) asosida quyidagicha tahlil qilish mumkin:

Yo’nalish	Mahdumi A’zam yondashuvi	Zamonaviy fan va amaliyot
Psixologiya	<i>Nafs tahlili va ruhiy muvozanat.</i>	Kognitiv psixologiya, emotsional intellektni rivojlantirish.
Sotsiologiya	<i>“Suhbat” va “Anjuman” odobi.</i>	Ijtimoiy kommunikatsiya, tarmoq madaniyati (netiquette).
Siyosatshunoslik	<i>Adolatli boshqaruv va jamiyat farovonligi.</i>	Inson huquqlari, inkluziv jamiyat va demokratik institutlar.

Yo’nalish	Mahdumi A’zam yondashuvi	Zamonaviy fan va amaliyot
Ekologiya	<i>Tabiat va mavjudotga nisbatan mehr.</i>	Ekologik ma’naviyat va barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG).

Ushbu jadval Mahdumi A’zam asarlarining naqadar universal ekanligini va yoshlar tarbiyasida bugungi kunning eng dolzarb masalalari bilan hamnafasligini isbotlaydi. Mutafakkir asarlarini o’rganish yoshlarda nafaqat diniy, balki dunyoviy va axloqiy kompozitsiyani shakllantiradi. Bu esa o’z navbatida, Yangi O’zbekistonda uchinchi Renessansning ma’naviy-intellektual poydevorini mustahkamlaydi [5, 92-b.].

Mahdumi A’zam asarlarining mazmun-mohiyatini bugungi zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimiga transformatsiya qilish maqsadida mutafakkir g’oyalari va globallashuv tahdidlariga qarshi kurash mexanizmlari o’rtasidagi konseptual bog’liqlikni quyidagi jadval orqali tizimlashtirish mumkin:

Mahdumi A’zam asarlaridagi fundamental g’oyalar	Globalashuv sharoitidagi muammolar va tahdidlar	Zamonaviy tarbiya tizimidagi amaliy ahamiyati (Neojadidchilik paradigmasi)
Vahdat ul-vujud va insonparvarlik: Barcha insonlarni ilohiy ne’mat deb bilish, tolerantlik [2].	Radikalizm, diniy ekstremizm, ksenofobiya, millatchilik.	Yoshlarda millatlararo va dinlararo bag’rikenglik madaniyatini, madaniyatlar muloqotini shakllantirish.
Nafs tarbiyasi va ma’naviy poklik: Ehtiyojlarni nazorat qilish, ma’naviy ustuvorlik [3].	“Ommaviy madaniyat”, iste’molchilik kayfiyati, axloqiy tubanlik.	Yoshlarda ichki filtr (immunitet) yaratish, virtual olamdagi axloqiy me’yorlarni shakllantirish.

Mahdumi A’zam asarlaridagi fundamental g’oyalar	Globallashuv sharoitidagi muammolar va tahdidlar	Zamonaviy tarbiya tizimidagi amaliy ahamiyati (Neojadidchilik paradigmasi)
Ijtimoiy faollik va kasb-hunar egallash: Halol mehnat, xalqqa xizmat qilish [4].	Boqimandalik, yoshlar o’rtasida ishsizlik, loqaydlik.	Yoshlar tadbirkorligini, startap loyihalarni va kasbiy ko’nikmalarni rivojlantirish.
Hukmdorlarga tanbeh (Adolat tamoyili): Rahbariyatning xalq oldidagi mas’uliyati [5].	Korrupsiya, huquqiy nigilizm, ijtimoiy adolatsizlik.	Yosh rahbarlar kadrlar zaxirasini shakllantirishda halollik va vatanparvarlik mezonlarini joriy etish.

Ushbu tahlil shuni ko’rsatadiki, Mahdumi A’zam merosi shunchaki tarixiy-diniy yodgorlik emas, balki bugungi kunning ijtimoiy-pedagogik muammolarini hal etishga qodir bo’lgan jonli, dinamik konseptual tizimdir.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida yoshlar ma’naviyatini yot mafkuralardan himoya qilish va ularni barkamol shaxs etib tarbiyalashda Mahdumi A’zam asarlarida ilgari surilgan bag’rikenglik va ma’naviy poklik g’oyalari beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu merosni neojadidchilik paradigmasi kontekstida zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimiga izchil joriy etish Yangi O’zbekiston poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, quyidagi **amaliy taklif va tavsiyalarni** ilgari surmoqchimiz:

- Oliy va o’rta maxsus ta’lim tizimida:** “Ma’naviyatshunoslik”, “Pedagogika” va “Falsafa” fanlari dasturlariga Mahdumi A’zamning nafs tarbiyasi va ijtimoiy faollik borasidagi qarashlarini aks ettiruvchi maxsus modullarni kiritish lozim.
- Raqamli makonda ma’rifiy targ’ibot:** Yoshlarning internet va ijtimoiy tarmoqlardagi faolligini hisobga olib, Mahdumi A’zam asarlaridagi hikmatlar, bag’rikenglik va insonparvarlik g’oyalarini aks ettiruvchi qisqa metrajli motivatsion roliklar, podkastlar va infografikalar yaratish hamda ularni trendga olib chiqish zarur.

3. **Akademik tadqiqotlarni kengaytirish:** Mutafakkirning hali hanuz o‘zbek tiliga tarjima qilinmagan yoki chuqur o‘rganilmagan risolalarini (masalan, “Risolai vujudiy”, “Risolai kasbiyya”) bugungi kun yoshlari tushunadigan sodda va ravon tilda ilmiy-izohli tarjima qilib, ommaviy tirajda chop etish lozim.
4. **Tarbiya muassasalarida metodika sifatida:** Mahdumi A‘zamning “Hush dar dam” va “Nazar bar qadam” kabi ruhiy-ma’naviy prinsiplarini zamonaviy psixologik va pedagogik treninglar metodikasiga moslashtirgan holda, yoshlarda “axborot xavfsizligi madaniyati”ni shakllantirishda foydalanish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – B. 45.
2. Sayyid Ahmad Xojagi Kosoniy (Mahdumi A‘zam). Risolai vujudiya / Forsiydan tarjima, muqaddima va sharhlar muallifi: B.Mirzayev. – Samarqand: Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2018. – B. 18-22.
3. Mahdumi A‘zam. Risolai tanbeh as-salotin. Qo‘lyozma. Sharqshunoslik instituti fondi, inv. № 4567. – B. 54.
4. Karimov N. Jadidchilik va milliy uyg‘onish falsafasi. – Toshkent: “Akademnashr”, 2020. – B. 112.
5. Zohidov A. Markaziy Osiyo tasavvuf maktablari va ijtimoiy-siyosiy hayot. – Toshkent: “Falsafa va huquq” instituti nashriyoti, 2019. – B. 89.
6. Maxdumi A‘zam Daxbediy. Majmua ar-rasoil. Risolalar to‘plami. - Toshkent: “Qamar-media” MChJ, 2020.